

УДК 347.943

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.38>

ІМУНІТЕТ СВІДКА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПЕРЕВАГА ЧИ НЕОБХІДНІСТЬ?

Твердохліб Е.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7581-0524*

Твердохліб Е.В. Імунітет свідка в цивільному судочинстві: перевага чи необхідність?

Стаття присвячена дослідженню правової категорії «імунітет свідка», яка застосовується в цивільному процесі. Питання правової природи імунітету свідка в цивільному провадженні та практичного застосування норм чинного цивільного процесуального законодавства, яке створює можливість існування такої правової категорії, є актуальним в умовах спрямованості чинного законодавства на дотримання прав людини та забезпечення гарантій реалізації прав і законних інтересів особи. Тому особливу увагу в статті присвячено саме з'ясуванню правової користі імунітету свідка і ролі цього правового інструменту в забезпеченні законних прав та інтересів особи під час розгляду цивільної справи в суді.

В статті проаналізовані норми Цивільного процесуального кодексу України, які встановлюють правовий статус свідка в цивільному судочинстві. Окрема увага була приділена характерним ознакам участі свідка в цивільному провадженні. Автором зроблений акцент на важливості захисту приватного інтересу особи протягом цивільного провадження. Під час дослідження було встановлено що імунітет свідка в науковій літературі тлумачиться і як право особи, залученої до розгляду цивільної справи в суді в якості свідка, і як привілей, який відрізняє свідка від інших учасників судового процесу.

На підставі аналізу норм чинного законодавства та джерел наукової юридичної літератури були зроблені висновки, які дозволяють стверджувати що імунітет свідка в цивільному судочинстві є компонентом процесуального статусу свідка. Також зроблений висновок що імунітет свідка є саме правом особи, залученої до розгляду судової справи в якості свідка, яке обумовлене необхідністю дотримання прав і свобод особи під час цивільного судочинства, а також є формою втілення пріоритету приватних інтересів особи. І саме тому імунітет свідка не доречно вважати привілеєм особи і перевагою участі свідка в цивільному провадженні в порівнянні з іншими учасниками судового процесу.

Ключові слова: свідок, імунітет свідка, імунітет свідка в цивільному судочинстві, право на імунітет свідка, захист приватних інтересів в цивільному судочинстві.

Tverdokhlib E.V. Witness immunity in civil proceedings: advantage or necessity?

The article is devoted to the study of the legal category “witness immunity”, which is used in civil proceedings. The question of the legal nature of the immunity of a witness in civil proceedings and the practical application of the norms of the current civil procedural legislation, which creates the possibility of the existence of such a legal category, is relevant in the conditions of the focus of the current legislation on the observance of human rights and the provision of guarantees for the realization of the rights and legitimate interests of a person. Therefore, special attention in the article is devoted to clarifying the legal benefit of witness immunity and the role of this legal instrument in ensuring the legal rights and interests of a person during the consideration of a civil case in court.

The article analyzes the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, which establish the legal status of a witness in civil proceedings. Particular attention was paid to the characteristic features of witness participation in civil proceedings. The author emphasizes the importance of protecting a person’s private interest during civil proceedings. During the research, it was established that the immunity of a witness in the scientific literature is interpreted both as the right of a person involved in the consideration of a

civil case in court as a witness, and as a privilege that distinguishes a witness from other participants in the legal process.

Based on the analysis of the norms of the current legislation and sources of scientific legal literature, conclusions were made that allow us to assert that the immunity of a witness in civil proceedings is a component of the procedural status of a witness. It was also concluded that the immunity of a witness is precisely the right of a person involved in the consideration of a court case as a witness, which is due to the need to observe the rights and freedoms of a person during civil proceedings, and is also a form of embodying the priority of a person's private interests. And that is why it is not appropriate to consider the immunity of a witness as a privilege of a person and an advantage of the participation of a witness in civil proceedings in comparison with other participants in the judicial process.

Key words: witness, witness immunity, witness immunity in civil proceedings, the right to witness immunity, protection of private interests in civil proceedings.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку правової системи в Україні характеризується існуванням обставин, в яких особливе значення має збереження пріоритетів, пов'язаних з особистістю та дотриманням прав і свобод людини. Головним орієнтиром в даному напрямку залишається, перш за все, положення закріплене у статті 3 Конституції України [1], відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Також, безумовно значущим є положення, закріплене в названій статті Конституції України, про зміст і спрямованість діяльності держави, які визначають права і свободи людини та їх гарантії. Закріплено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Отже, прийняття законів та підзаконних нормативних актів законодавчим органом держави має забезпечувати існування балансу між суспільним інтересом та правами окремих осіб, що відіграє важливу роль у сучасному правовому полі. Не викликає сумніву той чинник, що приватні права та інтереси громадян є однією з основних складових цього балансу, а їх дотримання в судовому процесі є важливим аспектом правосуддя. Одночасно, створення належних умов для дотримання та здійснення прав та інтересів учасників судового процесу є умовою реалізації основних засад цивільного судочинства, закріплених у статті 3 Цивільного процесуального кодексу України [2], зокрема, принципів верховенства права, поваги до честі і гідності, рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом, змагальності сторін тощо.

З огляду на імперативно-диспозитивний характер регулювання цивільного судочинства та необхідність дотримання процесуальної форми під час діяльності суду та всіх учасників судового процесу важливим є застосування правових інструментів, які дозволяють зберігати та захищати законні права та інтереси осіб. Одним з таких інструментів є імунітет свідка, зміст якого формується на підставі норм Цивільного процесуального кодексу України.

Стан опрацювання. До питання імунітету свідка звертались українські науковці, серед яких С.В. Васильєв [21], А.В. Кройтор [22], Н.А. Новікова [13], О.В. Ткаля [4], Н.В. Шелевер [3], А.С. Штефан [16] та інші. В своїх роботах правознавці розглядали проблему сутності та значення імунітету свідка в цивільному судочинстві. Але питання походження правової природи імунітету свідка не було досліджено в повній мірі.

Метою статті є дослідження правової природи імунітету свідка в цивільному судочинстві та його практичного призначення в під час розгляду цивільної справи в суді.

Виклад основного матеріалу. При розгляді питання дотримання прав та інтересів особи під час цивільного судочинства варто звернути увагу на такий засіб впливу на формування правового статусу особи як правовий імунітет. Правовий імунітет – це загальноправова категорія, яка складається із норм, що регулюють спеціальний правовий статус окремих суб'єктів [3, с. 781]. В юридичній літературі запропонована класифікація видів правового імунітету залежно від різних критеріїв [4, с. 118], серед яких окреме місце має імунітет свідка, що передбачає звільнення окремих їх категорій від обов'язку давати показання в передбачених законом випадках [4, с. 118]. З урахуванням аналізу змісту правових норм, закріплених в Цивільному процесуальному кодексі України, на підставі яких створюється такий правовий ефект, яким є імунітет свідка, доречно стверджувати про врахування приватних інтересів особи, яка залучена до цивільного судочинства в якості свідка, про що більш детально йдеться в подальшому змісті цієї статті.

Варто звернути увагу на зміст поняття приватного інтересу, який дозволяє визначати приватний інтерес як правову категорію. Чинним законодавством України передбачається визначення приватного інтересу у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до якої приватний інтерес – це будь який майновий чи немайновий інтерес особи, в тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю у громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях. [5] Також існує низка нормативних актів, в яких не закріплюється, але опосередковано проявляється категорія приватного інтересу. До таких нормативно-правових актів, зокрема належить Конституція України [1], Цивільний Кодекс України [6], Закон України «Про захист персональних даних» [7], Закон України «Про інформацію» [8], Закону України «Про доступ до публічної інформації» [9]. Вбачається доречним погодитись з думкою Л.В. Кондуфорової, яка зазначає, що цілком виправданим видається те, що норми Цивільного кодексу охороняють більшою мірою саме приватний інтерес та закріплюють пріоритет останнього над публічним, адже саме цивільне право є основною серед інших приватних галузей права [10, с. 171]. Як зазначила І.В. Венедиктова при дослідженні категорії охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України, інтерес є передумовою виникнення, розвитку та припинення суб'єктивного права. В свою чергу, суб'єктивне право слід розглядати як спосіб реалізації інтересу [11].

Уявляється, що саме з прагненням дотримання та забезпечення реалізації приватного інтересу особи, залученої до судового розгляду цивільної справи в якості свідка, необхідно пов'язувати включення до змісту Цивільного процесуального кодексу України норм, які дозволяють стверджувати про існування імунітету свідка в цивільному судочинстві.

Відповідно до частини 1 статті 69 Цивільного процесуального кодексу України свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи [2]. Характер участі свідка під час судового розгляду цивільної справи визначається у частині 2 статті 69 Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до якої свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини [2]. Обов'язок свідка давати правдиві показання посилюється попередженням свідка головуючим про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань, яка встановлена у статтях 384 та 385 Кримінального кодексу України [12], та приводить його до присяги відповідно до ч. 5 ст. 230 Цивільного процесуального кодексу України [2].

Положення, закріплені у вказаних цивільно-процесуальних нормах, перш за все вказують що статус свідка в цивільному судочинстві обумовлений визначеними нормами обов'язками, виконання яких має сприяти здійсненню правосуддя. Враховуючи відсутність у свідка матеріально-правової та процесуальної зацікавленості в результатах процесу, а також відсутність у свідка необхідності захищати свої права та інтереси, головним призначенням свідка є сприяння розгляду та вирішенню цивільної справи по суті [18, с. 118].

Детально і точно були визначені характерні ознаки участі свідка в цивільному провадженні А.Н. Новіковою : 1) свідком може бути тільки фізична особа; 2) свідок може мати такий фізичний та психічний розвиток, що дає йому можливість правильно сприймати обставини та/або висловлюватись про них; 3) свідок повинен володіти інформацією необхідною для вирішення справи; 4) свідок не повинен мати юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи; 5) свідок сприймає обставини справи безпосередньо або опосередковано; 6) сприйняття обставин справи свідком не пов'язано з її розглядом; 7) залучення особи в якості свідка у цивільну справу відбувається на підставі ухвали суду. [13, с. 42]

Особливістю ролі свідка в цивільному провадженні є також не обов'язковість його участі у розгляді справи, а залучення свідка судом відбувається залежно від обставин конкретної цивільної справи [19, с. 85]. Отже, участь свідка в цивільному провадженні має виключно інформативний характер, зацікавленість в участі свідка пов'язана з його обізнаністю щодо обставин розглядуваної в суді справи, а показання свідків відносяться до засобів доказування відповідно до частини 2 статті 76 Цивільного процесуального кодексу України.

Але, надаючи інформацію з приводу обставин справи, яка відома особі, залученої в якості свідка, завжди є ризик перетину межі між інформацією, яка має нейтральне значення для свідка, і інформацією, яка є чутливою для нього або близьких йому осіб. Цей чинник став визначальним

для встановлення обмежень щодо отримання показань від осіб, залучених як свідки до розгляду цивільної справи в суді.

Відповідно до ч. 1 ст. 71 Цивільного процесуального кодексу України передбачається можливість відмови свідка від давання показань за певних умов. А саме, фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітччм, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Відмовляючись давати показання, особа зобов'язана повідомити причини відмови (ч. 2 ст. 71 ЦПК України) [2]. Отже, відомості, які можуть спричинити настання відповідальності свідкові, членам його сім'ї або його близьким родичам, є такими що обумовлюють можливість відмови свідка від надання показань.

Одночасно на законодавчому рівні встановлено інший вид обмеження щодо кола осіб, які не можуть бути допитані як свідки, що пов'язано з обов'язком певних категорій осіб зберігати в таємниці професійні чи службові відомості, які були отримані у зв'язку із здійсненням цієї діяльності [14, с. 76]. Відповідно до ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України, встановлено перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки. До них відносяться недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору – про такі відомості; священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; судді та присяжні - про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю; інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди [2].

Враховуючи зміст вказаних норм Цивільного процесуального кодексу, правовий статус свідка в цивільному судочинстві визначається обов'язками з'явитись до суду і дати правдиві показання про відомі йому обставини та правами, які надають свідку можливість відмовитися від надання свідчень через наявність родинних зв'язків або через перебування в особливому службовому становищі. Отже, можливість свідка щодо відмови від давання показань можна тлумачити як зміст його процесуального права під час розгляду справи судом. Як зазначає В.Я. Погребняк, розмежування правової можливості як ідеальної складової частини й поведінки як фактичної складової частини суб'єктивного цивільного права в процесі його реалізації має важливе значення, оскільки саме можливість, її зміст, визначають поведінку, яка є здійсненням права шляхом реалізації відповідної можливості. У зв'язку із цим міра характерна не для поведінки, а для правової можливості, адже саме можливість визначається юридичними категоріями й охоплює юридичні конструкції, які лаконічно поєднують однотипні моделі поведінки як результат систематизації правових ситуацій та їх розвитку в правовій реальності, зокрема й з позицій фактичної поведінки [15, с. 68]. Таким чином, спираючись на наведену концепцію, доречно зауважити, що право свідка на відмову від давання показань не є обов'язковим фактом, який має відбутися під час участі свідка у розгляді судової справи. Це, в свою чергу, свідчить про можливість свідка керувати своїми діями на власний розсуд, забезпечуючи недоторканість своїх приватних інтересів та реалізацію певних особистих нематеріальних прав. Такий аспект врегулювання процесуального статусу свідка надає можливість для формування категорії імунітету свідка як умови, завдяки якій є можливими здійснення і захист прав та інтересів особи, залученої до судового розгляду в якості свідка.

В науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння імунітету свідка в цивільному провадженні. Але в будь-якому разі імунітет свідка ототожнюється з правом особи на відмову від давання показань відповідно до встановлених законом підстав [4, с. 124]. Такий підхід вбачається обґрунтованим і вірним.

Одночасно, імунітет свідка в окремих наукових роботах оцінюється як привілей, пов'язаний з недопущенням відповідальності для нього або членів його сім'ї чи близьких родичів. Так, А.С. Штефан при дослідженні імунітету свідка в цивільному судочинстві позначає його як форму привілею, яка спрямована, по-перше, на реалізацію конституційної гарантії відсутності відпові-

дальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Також, А.С. Штефан зазначає що форма привілею в імунітеті свідка має місце у випадках, коли в силу певного правового статусу особа не може бути допитана як свідок згідно із законом чи міжнародним договором [16, с. 87].

Привілеєм вважається особлива перевага, пільга, яку закон надає окремим особам, групам людей або певному станові, класові (класам) [17]. З огляду на запропоноване визначення сумнівним вбачається застосування категорії привілею як переваги, яку мають свідки перед іншими учасниками судового процесу. Тлумачення імунітету свідка як привілею в значенні переваги не може вважатись коректним відносно принципу цивільного судочинства, що проголошує рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом, передбаченого у частині 3 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України [2].

В існуванні імунітету свідка в цивільному судочинстві вбачається реалізація положення, встановленого у статті 63 Конституції України, згідно якої особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [1].

Особливу актуальність існування імунітету свідка підкреслює положення, передбачене у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права стосовно того, що ніхто не може бути поневоленою давати свідчень проти самого себе [20].

Тенденція закріплення в нормативних актах правових норм, які б підкреслювали пріоритет інтересів особи перед суспільним інтересом, та визнання головними цінностями світової спільноти життя, здоров'я, честі, гідності та безпеки людини підтверджується, зокрема, впровадженням інституту імунітету свідка. Саме тому є сенс визнати імунітет свідка вимогою сучасності та засобом реалізації положень чинного вітчизняного та міжнародного законодавства, яке будується на дотриманні прав і свобод людини та покладає їх в основу правового регулювання на державному та світовому рівні.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, можна зробити наступні висновки.

Імунітет свідка є компонентом процесуального статусу свідка в цивільному судочинстві.

Імунітет свідка в цивільному провадженні є правом особи, залученої до розгляду судової справи, змістом якого є можливості, передбачені Конституцією України, Цивільним процесуальним кодексом України та міжнародними правовими актами.

Імунітет свідка не доцільно вважати привілеєм, враховуючи принцип рівності прав всіх учасників судового процесу.

Імунітет свідка є формою втілення пріоритету приватних інтересів особи та засобом дотримання законних прав та свобод особи під час розгляду справи в суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р./ Верховна Рада країни: станом на 1.01.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 12.06.2024).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р./ Верховна рада України: станом на 31.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 12.06.2024).
3. Шелевер Н.В. Співвідношення правових категорій: «імунітет» та «недоторканість». *Форум права*. 2012. № 2. С. 779–784.
4. Ткаля О.В. Правовий імунітет та його різновиди. *Актуальні проблеми держави і права*.
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 12.06.2024).
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р./ Верховна Рада України: станом на 01.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 12.06.2024).
7. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI / Верховна Рада України: станом на 7 квітня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

8. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII / Верховна Рада України: станом на 27 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
9. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI / Верховна Рада України: станом на 8 жовтня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
10. Кондуфорова Л.В. Визначення категорії «приватний інтерес» у національному законодавстві України. *Південноукраїнський правничий часопис*, ч. 2. 2019. № 4. С. 170–173.
11. Венедиктова І.В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 155–169.
12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України: станом на 28 березня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.06.2024).
13. Новікова Н.А. Поняття та ознаки свідка в цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 41–48.
14. Цивільне процесуальне право України: підручник / за заг. ред. В.М. Коссака. Харків: Право, 2020. 750 с.
15. Погребняк В.Я. Суб'єктивне цивільне право як вид і міра можливої поведінки особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 66–69.
16. Штефан А.С. Імунітет свідка у цивільному судочинстві. *Судова апеляція*. 2018. № 3. С. 85–94.
17. Словник. UA. *Портал української мови та культури*. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?s-wrd=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%B5%D0%B9>.
18. Цивільний процес України: підручник. / За ред. Є.О. Харитоновна, О.І. Харитоновної, Н.Ю. Голубевої. Київ: Істина. 2011. 536 с.
19. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / За заг ред. Бичкової С.С. Київ: Атіка, 2006. 192 с.
20. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.: станом на 19 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 12.06.2024).
21. Цивільний процес: підручник. / за заг. ред. С.В. Васильєва. Київ: Алерта, 2019. 506 с.
22. Кройтор В.А. Показання свідків в аспекті дії правила допустимості доказів у цивільному судочинстві. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу*: матеріали Круглого столу, присвяченого пам'яті професора Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 19 грудня 2014 р.; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 12–15.